

Bathonea'dan Erken Hristiyanlık Dönemine Ait Bir Martyrion ve Opus Sectile Döşemesi

An Early Christian Martyrion and Opus Sectile Pavement from Bathonea

Batuhan SAZAK - Şengül AYDINGÜN - Haldun AYDINGÜN*

(Received 31 August 2022, accepted after revision 16 August 2023)

Öz

İstanbul'un batı yakasında yer alan Küçükçekmece Göl Havzası, Firuzköy Yarımadası üzerinde Bathonea Antik Liman Yerleşiminde, 2009 yılında arkeolojik kazılar başlamıştır. Kazılarda İÖ IV. yüzyıl ile İS XI. yüzyıllar arasına tarihlenen, limanlar, yollar, meydanlar, su yapıları, askeri, sivil ve dini yapılar ortaya çıkarılmaktadır. Kazılarda 8. Alan olarak kodlanan bölgede bir kale kalıntısı ile çevrili alanın içinde dıştan kare içten sekizgen planlı, kubbeli ve bir kriptası olan bir yapının gösterdiği özellikler nedeniyle martyrion olabileceği düşünülmektedir. Bu yapıda yürütülen kazılarda, opus sectile tekniğinde geometrik bir zemin döşeme ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yapının kubbe, kemer, tonoz ve duvarlarında yer aldığı anlaşılan mozaik kaplamalar ele geçmiştir. Kalın bir sıvaya gömülü olduğu anlaşılan tesseraların yeşil, mavi, sarı, kırmızı, beyaz gibi doğal taş, mermer, cam ve kiremit gibi örnekleri yanında çok sayıda altın ve gümüş yaldızlı olanları da bulunmaktadır. Bu yazıda bir kısmı in situ halde bulunan geometrik opus sectile zemin döşemesinin parçaları ve döşemenin kompozisyon özellikleri incelenmiştir. Döşemenin, farklı arkeolojik alanlardaki benzer örnekleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. Yapının mimari özellikleri, mozaikleri ve buluntuları IV.- VI. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Yapının VI. yüzyılda yaşanan büyük bir deprem ile yıkıldığı sanılmaktadır. Bu nedenle yapının üst örtü sistemindeki mozaik bezemelerin dekorasyonu hakkında bilgi edinilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Bathonea Antik Liman Yerleşimi, martyrion, geometrik opus sectile döşeme, mozaik.

Abstract

Archaeological excavations started in 2009 at the ancient harbour settlement of Bathonea on the Firuzköy Peninsula in the Küçükçekmece Lake Basin on the western side of Istanbul. The excavations uncovered harbours, roads, squares, water structures, military, civil and religious buildings dating between the IVth century BC and the XIth century AD. In the area coded as Area 8, surrounded by the remains of a fortress, a building with a square exterior and octagonal interior plan, a domed structure and a crypt is thought to be a martyrion due to its characteristics. During the excavations carried out in this building, a geometrical floor slab in opus sectile technique was unearthed. In addition, mosaic pavements were recovered from the dome, arches, vaults and walls of the building. The tesserae, which appear to have been embedded in a thick plaster, are made of natural stones such as green, blue, yellow, red, white, marble, glass and tiles, as well as many gold and silver gilded ones. In this paper, the fragments of the geometric opus sectile floor tile, some of which were

* Batuhan Sazak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bathonea Kazıları, İstanbul, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-8802-9312>. E-posta: batu.szk@gmail.com

Şengül Aydingün, Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kocaeli, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-0309-2348>. E-posta: sengulaydingun@kocaeli.edu.tr

Haldun Aydingün, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0003-0190-4872>. E-posta: haldunaydingun@hotmail.com

Bu makale Batuhan Sazak'ın, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Şengül Aydingün danışmanlığında 2022 yılında yaptığı "Bathonea Antik Kenti Mozaikleri" isimli tezden üretilmiştir (Sazak 2022).

found in situ, and its compositional characteristics are analyzed. The floor was compared with similar examples from different archaeological sites. The architectural features, mosaics and finds of the building are dated between the IVth and VIth centuries. It is believed that the building was destroyed by a great earthquake in the 6th century. Therefore, no information could be obtained about the decoration of the mosaic decorations on the upper cover system of the building.

Keywords: Bathonea Ancient Harbor Settlement, martyrion, geometric opus sectile pavement, mosaic.

Bathonea Antik Liman Yerleşimi, İstanbul'un Avcılar ilçesinde, Küçükçekmece Gölü'nün batı kıyısındaki Firuzköy Yarımadası'nda yer almaktadır (Res. 1). Tarihi Konstantinopolis kentinin yaklaşık 20 km batısında yer alan yerleşimdeki arkeolojik kazı çalışmaları, 2009 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararı (Aydıngün 2017b: 2) ile Kocaeli Üniversitesi'nden Prof. Dr. Şengül Aydıngün başkanlığındaki ulusal ve uluslararası ekiplerle sürdürülmektedir.

Yerleşimdeki Mimari Yapılar ve Alanlar

Arkeolojik kazı çalışmalarının sürdürüldüğü Firuzköy Yarımadası, yaklaşık 4 km uzunluğa ve 2 km genişliğe sahiptir. Yarımada üzerinde sürdürülen kazılar temel olarak 3 ayrı bölge üzerinde yoğunlaşmaktadır (Res. 2). Yarımada'nın güney ucunda (39. Alan) bir liman yapısı tespit edilmiş ve antik fener kalıntılarına rastlanılmıştır (Aydıngün et al. 2011: 438-439).

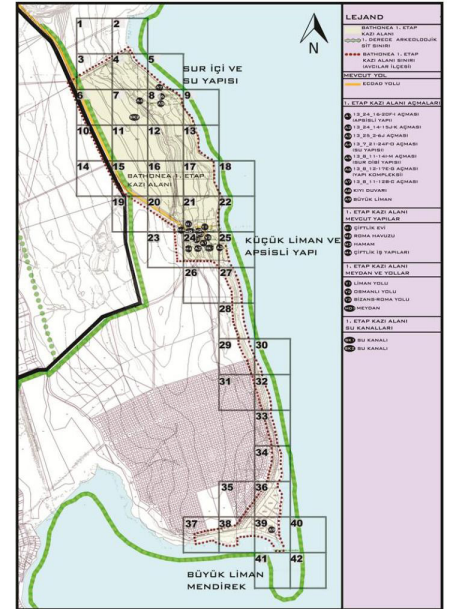
Yarımada'nın doğu kıyısındaki kazı alanında, kesme taş bloklar ile oluşturulmuş Küçük Liman adı verilen 3,85 m genişliğinde taş döşeli antik yola sahip bir iskele bulunmaktadır (24. ve 25. Alan). Yine bu alanda apsisi bir yapı, Osmanlı çiftlik evleri ve meydan bulunmaktadır. Yarımada'nın kuzey doğusunda yer alan kazı alanı (8. Alan) ise yaklaşık 400 m uzunluğunda bir duvar ile çevrelenmiştir. Sur-duvar sistemiyle çevrili bu alanda, İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlendiği düşünülen bazilikal planlı yapı ile mozaiklerle bezeli merkezi planlı bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Sur duvarları ile çevrili bu alanın 100 m batısında ise 70,2 x 18,1 m boyutlarında 3,5 m korunmuş duvar yüksekliğine sahip anıtsal bir sarnıç ortaya çıkarılmıştır (Altuğ 2017: 182). Sarnıcın İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlendiği belirtilmiştir (Sayar 2015: 187-189).

Zemin Döşemenin Yer Aldığı Yapı: Martyrion

Kazının 8. Alanında kale içi olarak adlandırılan bölgesinde, sur-duvar sistemiyle çevrelenmiş, bazilikal planlı yapı ile kompleks bir şekilde düzenlendiği düşünülen opus sectile döşemeye sahip merkezi planlı bir martyrion yapısı ortaya çıkarılmıştır (Res. 3¹). Yapının kuzey ve güney kesiminde tuğla örgülü duvarlar ve bunların içerisinde 1.70 - 1.80 m genişliğinde nişler bulunmaktadır. Yapının batı kesimi kapı-geçit özelliği göstermektedir. Yapıda 6 nişin varlığı kesin olarak saptanmıştır. Yapının tahribata uğramış doğu kesiminde ise panellerin olduğu mermer bir tabana ait harç tabakası bulunmaktadır. Harç tabakasına doğru uzanan kuzeydoğu ve güneydoğu kesimlerde birer nişin varlığının daha olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak bu nişlerin kırılmış veya tamamen tahrip olmuş olma olasılığı yüksektir. Bu şekilde yapının içte sekizgen dışta kare formda olabileceği değerlendirilmektedir (Res. 4-5). Ancak yapının tarihi, mimari planı ve işlevinin tam manasıyla anlaşılabilmesi için kazı çalışmaları devam etmektedir.

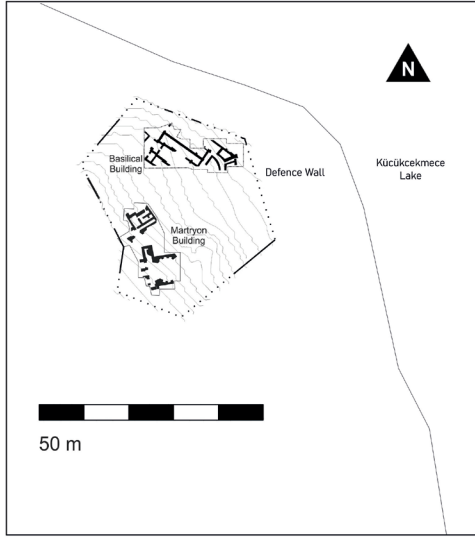

Resim 1
Kazıların Sürdürüldüğü Firuzköy Yarımadası
(Kazı Arşivi).

Resim 2
Bathonea Antik Liman Yerleşimi Kazı Planı
(Kazı Arşivi).

1 Katkılarından dolayı Doktorant Ayberk Enez'e teşekkür ederiz.

Resim 3
Martyrion ve Bazilikal Planlı
Yapının Konumları (Kazı Arşivi).

Resim 4
Martyrion Planı (Kazı Arşivi).

Resim 5
Kazı Çalışmaları Sırasında
Martyrion (Kazı Arşivi).

Yapıda sürdürülen kazılarda bir kısmı in situ halde bulunan doğal taş parçalarından opus sectile tekniği ile yapılmış geometrik kompozisyonlu bir zemin döşemesine ulaşılmıştır (Res. 6). Yapının molozları arasında ise bir kısmı altın yaldızlı çok sayıda renkli taş ile camlardan oluşturulmuş tessera parçaları ele geçmiştir. Tessera parçalarının tasnifi yapılmakta ve kazı evi depolarında muhafaza edilmektedir. Kazılarda dağınık halde ele geçen opus sectile parçalarının bir kısmı kazı evi depolarında bir kısmı ise kazı alanında oluşturulan mermer havuzunda korunmaktadır. Bu parçalar döşemenin restorasyonu içinde kullanılabilir. Döşemeye orantısız olarak uygun olmayan serpantin breşi parçalarının özellikle Ayasofya'da kullanılmış duvar kaplamalarıyla (Angı 2015: 48, 56) benzerlik gösterdiği anlaşılmakta ve yapının duvarlarının bir kısmını kapladığı düşünülmektedir.

Resim 6
Opus Sectile Zemin Döşemesi (Kazı Arşivi).

Yapının kuzeybatı kesiminde kripta tarzı bir ana mezar odası ve ana mezar odasına doğru yönelmiş 14 mezar ortaya çıkartıldığı bir alan bulunmaktadır. Yapının kuzey kesimindeki nişin tabanında bir mezar (Sazak - Bektaş 2022: 197), güney kesimindeki nişin tabanında ise iskelet parçaları bulunmuştur. Yine yapının güney kesimindeki duvarın arkasında da çok sayıda bebek ve yetişkin mezarı bulunmaktadır. Bebek mezarlarından zil, küpe ve bilezik gibi ölü gömme geleneği hakkında önemli bilgiler veren buluntular ele geçmiştir. Ayrıca son çalışmalarda yapının güneybatı köşesinde mermer paneller ile hazırlanmış kripta tarzı bir mezar ortaya çıkarılmıştır (Res. 7).

Resim 7
Son Ortaya Çıkarılan Kripta Mezar (Kazı Arşivi).

Resim 8
At Nalı Bezemeli Mezar Levhası (Kazı Arşivi).

Resim 9
Ejder Kuyruğu Kazımalı Mermer Parçası (Kazı Arşivi).

Resim 10
Fresko Tabakası (Kazı Arşivi).

Opus Sectile Zemin Döşemenin Özellikleri

Bathonea Antik Liman Yerleşimi'ndeki martyrion yapısında ortaya çıkarılan opus sectile döşemesi geometrik tiptedir (Res. 11). Üst mimari yapının çökmesi döşemenin merkezi ile güney ve doğu kesimini tahrip etmiştir. Döşemenin kuzey, kuzeybatı ve batı yönündeki kompozisyonlar korunarak günümüze gelmiştir. Döşemede; kare, üçgen, dikdörtgen, altıgen ve sekizgen parçalarla çeşitli motiflerin oluşturulduğu geometrik bir kompozisyonun düzenlendiği görülmektedir. Döşemeyi oluşturan doğal taş parçalar, beyaz ve renkli mermerler ile porfir parçalarından oluşmaktadır. Döşemenin orta bölüm alanı bir bordür halkası ile ayrılmıştır. Zemin döşeme, dışta bir bant oluşturacak şekilde dairesel bir biçimde kısmen korunmuş olan süslemesiz dikdörtgen düz mermer plakalar ile çevrilidir.

Resim 11
Geometrik Düzenli Opus Sectile Zemin Döşeme (Kazı Arşivi).

Zemin döşemede dört ayrı geometrik kompozisyonun düzenlendiği görülmektedir. Döşemenin kuzey ve kuzeybatı kesiminde düzenlenmiş iki kompozisyonun neredeyse tamamının korunduğu, kuzeybatı ve batı kesimde de kompozisyonların kısmen korundukları görülmektedir. Geometrik kurgulardan oluşan ve kompozisyonları oluşturan motifler dört farklı tipte düzenlenmiştir.

Kısa başlıklar halinde isimlendirilen motiflerin ayrıntılı tanımları ve farklı arkeolojik alanlardaki benzerleriyle karşılaştırmaları yapılmıştır. Motifleri oluşturan geometrik parçaların kompozisyonlara göre dağılımları tablo halinde gösterilmiştir. Ayrıca döşemede kullanılan doğal taş parçaların türleri ve kökenleri de ele alınmış ve tabloda gösterilmiştir.

Motif Tipleri

I - Eşkenar Dörtgenler

Döşemenin çok az korunmuş kuzeydoğu panosunda karoların baklava dilimi alacak şekilde döşemeye yerleştirildiği görülmektedir (Res. 11). Karolar kompozisyon sınırları içerisinde yukarıdan aşağı doğru uçları birbirlerine temas ettirilecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Tek sırada dört parça karonun korunduğu görülmektedir. Karoların etrafına ise daha küçük üçgen parçalar yerleştirilmiştir. Bu düzende devam eden bir kompozisyonun oluşturulduğu düşünülmektedir. Neredeyse tamamen tahrip olan kompozisyonun devamında karoların yukarıdan aşağıya ve sağdan sola sıralı bir düzende gittiği düşünülmektedir. Bu kompozisyonda yer alan karoların kenar uzunlukları 15 santimetredir.

Dairesel orta panoda yer alan düzenlemede ise baklava dilimi alacak şekilde düzenlenen daha küçük karoların yine tek sırasının bir kısmı korunmuştur (Res. 11). Karolar yan yana dizilerek kenar uçların birbirlerine temas ettirildiği görülmektedir. Yine karoların etrafına daha küçük üçgen parçalar yerleştirilmiştir. Bu şekilde üst panoda bulunan eşkenar dörtgen kompozisyonun daha küçük parçalarla düzenlendiği bir kompozisyon görülmektedir. Kompozisyonun dairenel bir biçimde döndüğü anlaşılmakta ancak kompozisyonun ne kadar döndüğü ve merkeze doğru tekrar edip etmediği döşemenin aldığı tahribat sonucunda anlaşılamamaktadır. Bu kompozisyonda yer alan küçük karoların kenar uzunlukları 10 santimetredir. Her iki kompozisyonda da baklava biçimli karolar beyaz renkte, üçgen parçaların ise beyaz, sarı ve kırmızı renklerde oldukları görülmüştür. Bu kompozisyonda karolardan 15 parça, üçgenlerden ise 93 parça korunabilmiştir.

İS IV.-VI. yüzyıllarda Sardes Hamam Gymnasium Kompleksi'nde (Kadioğlu 2000: 11), Olympos Piskoposluk Kilisesi'nde (Sertel 2017: 41), Kıbrıs Camponepetra Bazilikası Hamam yapısında, Aziz Trias ve Aziz Philon Bazilikaları'nda (Sabır 2004: çiz. 20, 38, 42), Bursa Orhangazi Türbesi'nin kilise döneminde (Eyice 1962: 144; Şener - Şahin 2013: 48 res. 2) görülen döşemelerde, eşkenar dörtgen kompozisyonlar benzerlikler göstermektedir.

II - Kesişen Sekizgenler

Döşemenin kuzey kesiminde bulunan geometrik kompozisyonun (Res. 12) çevresi ince dikdörtgen düz mermer plakalarla çevrilidir. Ancak bu mermer bordürler çok az korunmuştur. Kompozisyonun merkezinde 1.30 m x 1.50 m ölçülerinde büyük düz mermer bir plaka bulunmaktadır. Mermer plakanın etrafı ise yayvan altıgen parçaların birbirleriyle düzenlenip, boşta kalan iç kısma da baklava biçimi alan karoların yerleştirilmesiyle sekizgenlerin oluşturulduğu bir düzenleme ile çevrilidir. Panonun kenarında kalan boşluklara ise üçgen parçaların yerleştirildiği görülmektedir. Oluşturulan sekizgenler çapraz bir

Resim 12
Kesişen Sekizgenler Kompozisyonu (Kazi Arşivi).

şekilde düzenlenmiştir. Sekizgeni oluşturan en az bir bazen iki altıgen parçanın diğer sekizgen parçayı da oluşturduğu görülmektedir. Bu şekilde sekizgenlerin birbirleriyle kesişmeleri sağlanmıştır. Kesişen sekizgen motiflerin uzunlukları 20 santimetredir. Üçgen parçaların uzunlukları 8-10 cm, kalınlıkları ise 2-3 cm arasında değişmektedir. Altıgen parçaların beyaz ve gri, karoların ise sarı, kırmızı ve yeşil renklerde olduğu görülmektedir. Bu kompozisyonda altıgenlerden 212 parça, karolardan 69 parça, üçgenlerden ise 52 parça korunabilmiştir.

Kesişen sekizgenler kompozisyonuna benzer düzenlemeler; Mersin Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nde (Özyıldırım - Yeğin 2017: 50 levha 4), Kıbrıs'ta Soli ve Aziz Philon bazilikaları ile Salamis Gymnasiumu ve Roma Hamamı'nda (Coşkun 2004: 122; Sabır 2004: res. 10 çiz. 7 res. 106), Hierapolis'te bir evin peristilinde (Ferrero 1993: 317 res. 5), Çanakkale Apollon Smintheion Kutsal Alanı'nda (Şener 2020: 33), Laodikeia Merkez Kilisesi'nde (Şimşek - Bayram 2014: 290), Laodikeia Kilisesi Vaftizhanesi'nde (Şimşek 2012: res. 10), Stratonikeia Gymnasion Propylon Kilisesi'nde (Yaşar - Söğüt 2019: 62), Tarsus Roma Hamamı'nda (Adıbelli 2020: res. 3), Antiocheia C Hamamı, Sardes'teki Hamam Gymnasium Kompleksi'nde (Yegül 1986: res. 107 res. 111), Korykos Katedrali ve Manastır Kilisesi'nde (Herzfeld - Guyer 1930: 104, 157), Sagalassos Antik Kenti'ndeki Frigidarium-1 yapısında (Waelkens 2008: 348) İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlenen döşemelerde görülmektedir.

III - Çapraz Altıgenler

Döşemenin kuzeybatı ve batı kesimlerinde bulunan kompozisyonun tamamı teğet altıgen levhalar ve ara boşluklara yerleştirilen üçgen parçalar ile oluşturulmuş Davut Yıldızı (Kadioğlu 2000: 11) motifleriyle kaplıdır (Res. 13). Altıgen parçaların kenarlarına yerleştirilen üçgen parçaların, aynı anda üç altıgen parçaya temas ederek toplamda üç yıldız motifinde de kullanılabilirdiği görülmektedir. Kuzeybatı yönündeki kompozisyonun sınırları V şeklinde gelen uzun düz mermer plaka ile çevrilidir. Üst sınırlar ise genel kompozisyonu sınırlayan düz mermer plakalarla kaplıdır. Ancak bu mermer bordürler çok az korunmuştur. Düzenlemede kullanılan altıgen parçalar gri/beyaz, sarı renklerde. Üçgen parçalar ise yeşil/koyu yeşil, kırmızı/bordo, gri/beyaz ve sarı renklerde.

Resim 13
Davut Yıldızı Kompozisyonu (Kazı Arşivi).

Altıgen parçaların genişlikleri ortalama 13-14 cm, kalınlıkları ise 3-3,5 cm arasındadır. Bu kompozisyonda, altıgenlerden 230 parça, üçgenlerden ise 456 parça korunabilmiştir. Batı kesimde yer alan aynı kompozisyonda ise altıgen parçalar gri/beyaz ve sarı renklerde, üçgenler ise mor damarlı, kırmızı-beyaz, yeşil, koyu kırmızı/bordo ve sarı renklerde. Bu kompozisyonda altıgenlerden 85 parça, üçgenlerden ise 105 parça korunabilmiştir.

Çapraz altıgenlerle yapılan benzer düzenlemeler; Sardes Hamam-Gymnasium Kompleksi'nde (Yegül 1986: res. 106-107), Korykos Manastır Kilisesi'nde (Herzfeld - Guyer 1930: 157) Korykos Katedrali'nde, Ephesus Portiko Mozaïği'nin bulunduğu yerde, Seleukeia-Kalykadnos'da, Suriye St. Simeon Stylites Kilisesi'nde, Ankara Ulus kazılarında (Kadıoğlu 1997: 356-358 çiz. 1-2 res. 3), Perge'de bulunan Güney Hamam'da (İnan 1983: res. 5), Salamis Roma Hamamı'nda (Coşkun 2004: Levha VI), Tarsus Roma Hamamı'nda (Adıbelli 2020: res. 6), Antalya Olympos Piskoposluk Kilisesi'nde (Evcim - Öztaşkın 2019: 154), Mersin Olba Manastırı Kuzey Kilisesi (Özyıldırım - Yeğin 2017: 59 lev. 7-8), Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi (D'andria 2018: 84 res. 8, 16), Elaiussa Sebaste'deki Hamam A yapısında (Patacı 2012: resim ek 55, 57) İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlenen döşemelerde görülmektedir.

IV - Bitişik Sekizgenler

Döşemenin batı kesiminde bulunan düzenlemenin çevresi uzun düz mermer plaka ile çevrilidir. Kompozisyonun merkezinde kısmen korunmuş büyük düz bir mermer plaka bulunmaktadır. Mermer plakanın çevresi, ikili bir düzende sekizgen parçalar ile aralarına yerleştirilen baklava motifi alan karolarla ve sekizgenlerin dış kısmına yerleştirilen üçgen parçalarla çevrilidir (Res. 14). Sekizgenlerin bu şekilde birbirleriyle simetrik yan yana düzenlenmesiyle Düzgün Sekizgenler (Kadıoğlu 1997: 361) kompozisyonu oluşturulmuştur. Sekizgenlerin gri ve beyaz renklerde, karoların ve üçgen parçaların ise bordo, yeşil ve sarı renklerde olduğu görülmektedir. Sekizgen parçaların ortalama genişlikleri 13-14 cm, kalınlıkları ise 2-3 santimetredir. Karoların uzunlukları ortalama 7-8 cm, kalınlıkları ise 2-3 santimetredir. Bu kompozisyonda, sekizgenlerden 85 parça, karolardan 43 parça ve üçgenlerden ise 47 parça korunabilmiştir.

Resim 14
Düzdün Sekizgenler Kompozisyonu (Kazı Arşivi).

Düzdün sekizgenler kompozisyonuna benzer düzenlemeler; Kıbrıs'ta Camonepetra Bazilikası Hamam yapısında (Sabır 2004: res. 110), Soli-Pompeipolis'te sütunlu bir caddede (Yağcı 2007:175-176, 180), Aphrodisias'da Saray ve Bazilika'da, Antiocheia D Hamamı'nda (Kadıoğlu 1997: 362), Tripolis'te (Duman 2019: 342), Laodikeia Merkez Kilisesi'nde (Şimşek - Bayram 2014: 290), Salamis Roma Hamamı'nda (Coşkun 2004: lev. VIII-IX), Mersin Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nde, Elauissa Sebaste'de (Özyıldırım - Yeğin 2017: 56 lev. 5), Tarsus Roma Hamamı'nda (Adıbelli 2020: 54), Kelenderis Bazilikası'nda (Zoroğlu et al. 2004: res. 7), Korykos Manastır Kilisesi'nde (Herzfeld – Guyer 1930: 157), Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi'nde (D'andria 2020: 107), Korykos Katedrali'nde, Ankara Ulus kazılarında, Seleukeia-Kalykadnos'da, Letoon'da bulunan bazilikada (Kadıoğlu 1997: 362, 380) İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlenen döşemelerde görülmektedir.

Yapı içerisinde devam eden kazılarda, yapının giriş bölümü ile yapının merkezi arasında farklı motif tiplerine sahip bir opus sectile zemin döşemeye ulaşılmıştır (Res. 15).

Resim 15
Son Bulunan Opus Sectile Düzenlemesi (Kazı Arşivi).

Opus Sectile Döşemede Kullanılan Parçaların Türleri ve Kökenleri

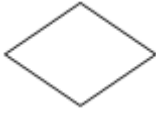

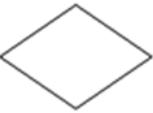

Zemin döşemede düzenlenmiş farklı renklerden doğal taş parçaları görülmektedir (Tablo 1). Bu parçalardan; beyaz ve gri tonlardaki mermerlerin Marmara Adası (Prokonnesos) mermerleri, sarı mermerlerin Tunus'tan çıkarılan Giallo Antico (Kudde - Ahunbay 2016: 44), düzensiz mor damarlı mermerlerin Afyon'daki ocaklarda üretilen Dokimeion Mermeri (Çelik - Sert 2021: 786), kırmızı porfirlerin Mısır'daki ocaklarda üretilen Porfido Rosso Antico, kırmızı-beyaz renkte olan mermerlerin Muğla'da çıkartılan İasos Mermeri, Yunanistan'da üretilen yeşil andezit porfirin Porfido Verde Antico, serpantin breşinin Verde Antico (Angı 2015: 48) oldukları düşünülmektedir.

Aynı zamanda döşemede kullanılan bu parçaların kompozisyonlardaki dağılımları da tablo halinde sunulmuştur (Tablo 2).

Tablo 1
Döşemede Kullanılan Doğal Taşların
Tablosu.

BATHONEA ANTİK LİMAN YERLEŞİMİ'NDEKİ ZEMİN DÖŞEMEDE KULLANILAN DOĞAL TAŞLAR			
DOĞAL TAŞ ADI	ANTİK DÖNEM ADI	ÜRETİM / OCAK YERİ	RENK - DOKU
Marmara Mermeri	Marmor Proconnesion	Marmara Adası	
Afyon Menekşe Mermeri	Marmor Dokimeion	Afyon - İscehisar	
Kırmızı Porfir	Porfido Rosso Antico	Mısır	
İasos Mermeri	Marmor Carium	Muğla - Milas, Kızılkışlacık	
Sarı Mermer	Giallo Antico	Tunus - Chemtou	
Serpantin Breşi	Verde Antico	Yunanistan - Teselya, Larissa	
Yeşil Andezit Porfir	Porfido Verde Antico	Yunanistan - Mora, Lakonia, Tayteğus Dağı	

Tablo 2
Döşeme Parçalarının Kompozisyonlardaki Dağılım Tablosu.

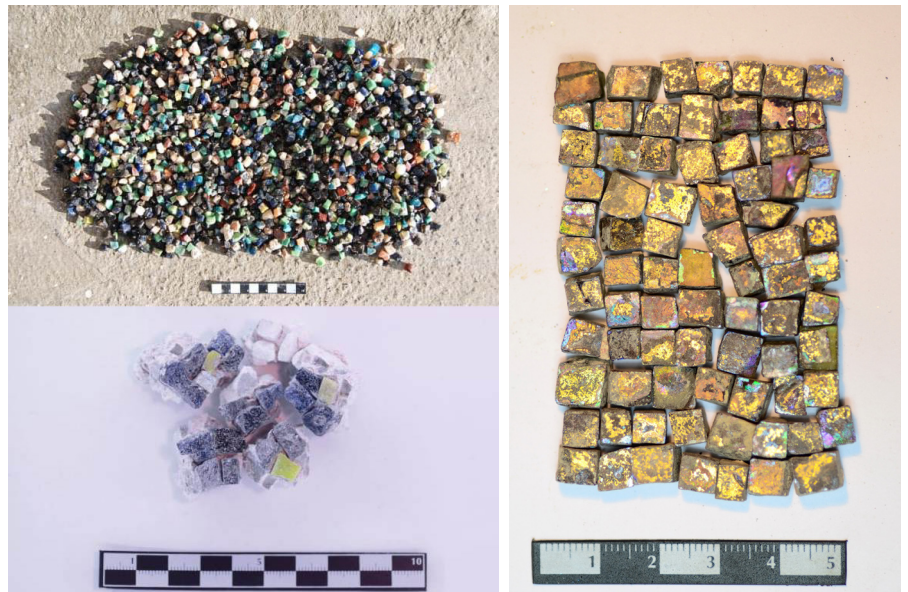
Opus Sectile Döşemde Kullanılan Geometrik Parçaların Kompozisyonlara Göre Dağılımı	
Eşkenar Dörtgen Kompozisyonu	 15 parça 93 parça
Kesişen Sekizgenler Kompozisyonu	 212 parça 69 parça 52 parça
Çapraz Altıgenler Kompozisyonu	 85 parça 105 parça
Düzgün Sekizgenler Kompozisyonu	 85 parça 43 parça 47 parça

Tessera Mozaikler

Yapı içindeki kazı çalışmalarında, kimi zaman harç tabakası üzerinde kimi zaman ise dağınık halde çok sayıda tessera parçaları ele geçmiştir. Kazı çalışmaları neticesinde altın yaldızlı cam tesseraların yanı sıra turuncu, kırmızı, sarı, beyaz, bordo, yeşil, siyah, kahverengi, mavi ve turkuaz renklerde olan tessera parçaları da tespit edilmiştir (Res. 16). Özellikle Bathonea'ya yakın bölgede bulunan Ayasofya ve Kariye'nin kilise dönemlerinde duvarlarında düzenlenen altın mozaiklerin yapılışının bu yapıda da benzerlik gösterdiği tahmin edilmektedir. Kübik camların üzerine altın yaldız sürülmesi, ardından üzerinin ince bir cam hamuruyla kaplanması ile altın renginin korunması ve her zaman parlak kalabilmesi sağlanmış olur (Akat 2009: 38). Yapıda ele geçirilen altın yaldızlı cam tesseraların parlaklıklarının halen korunduğu görülmektedir (Res. 17).

Resim 16
Renkli Tessera Parçaları (Kazı Arşivi).

Resim 17
Altın Yaldızlı Cam Tessera Parçaları (Kazı Arşivi).

Kübik formlarda olan tesseraların boyutları 5x5 ve 6x6 mm, altın varaklı şeffaf camların ise 7x7 mm boyutlarında oldukları ölçülmüştür. Kalınlıklarının ise değişken oldukları saptanmıştır. Yaklaşık tessera sayısının belirlenmesi için ise orantısal bir ölçüm çalışması yapılmıştır. 4x4 mm ve 5x5 mm ölçülerinde kare ve yamuk formunda karma özelliklerde olan tesseralardan herhangi bir paket sayılmış ve ardından tartılmıştır. Buna göre; 600 adet tessera, 550 gr ağırlığına sahiptir. Bu ölçülerdeki ortalama bir tessera yaklaşık 0,91 gr gelmektedir. 122 paket tessera'nın tümü tartıldığında 50.513 gr (50,5 kg) gelmektedir. Önceden bulunan ortalama tessera ağırlığı ile orantı kurulduğunda, yaklaşık 49.000 adet tessera parçasının ele geçtiği değerlendirilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bathonea Antik Liman Yerleşimi'nde anıtsal boyutlardaki bazilikal planlı yapının yakınında yer alan, dışta kare içte sekizgen planda inşa edilmiş yapının martyrion olduğu düşünülmektedir. Yapının güneybatı girişinde küçük bir nişi olan bir kripta mezara rastlanması, mezarın mermer levhalarında haç ve nal gibi sembollerin yer alması ayrıca yapı iç dekorasyonunun çok seçkin malzeme ile düzenlenmesi bu yapının bir martyrion olabileceği konusundaki düşüncelerimizi desteklemektedir. Söz konusu martyrion Anna Komnena'nın söz ettiği Aziz Theodor Theron'a ait olmalıdır.

Aziz Theodore Theron, bir asker aziz olup, atı üzerinde bölgede yaşayan bir ejderi öldürerek yerel halkın kahramanı oluşmuştur. Aziz daha sonra inancından dolayı Romalı yöneticiler tarafından cezalandırılıp işkence görerek öldürülüp yakılmıştır (Trifinova 2010: 53-64). Yapıda bezemeli mermer panellerin oluşturduğu kripta tarzı bir mezarın (Res. 7) ortaya çıkması, bölgede Orta Çağ tarihçisi Anna Komnena tarafından varlığı bildirilen Aziz Theodore Theron'a ait Martyrion'un sembolik mezarı olmasını kuvvetlendirmektedir. Azizin yakılarak cezalandırılması nedeniyle bedenine ait günümüze hiçbir kalıntının gelmemesi gerekmektedir. Bu nedenle boş olan bu mezarın sembolik olarak yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Mezarın bezemeli levhaları arasında göze çarpan at nalı biçimli sembolün (Res. 8) bu Azizin sembolü olduğu sanılmaktadır. Yine martyrionda ele geçen bir mermer parça üzerindeki ejder kuyruğu kazımasının (Res. 9) bu efsaneyle ilgili olabileceği de düşünülebilir. Ayrıca İS IX.-X. yüzyıllarda başkentten gelen insanların her Pazar bölgeyi ziyaret ettikleri belirtilmektedir (Komnena 1996: 248). Bakıldığında Bathonea'da 8. Alanda kale içinde yer alan bu yapıların belki bir manastır kompleksi olduğu belki de bir hac merkezine ev sahipliği yaptığı yorumlanabilir. Anna Comnena'nın belirttiği kilise ve martyrionun bu yapılar oldukları düşünülebilir. Tüm bunlardan emin olabilmek için 8. Alandaki bazilikal planlı yapı ile martyrionda kazılarının bitirilmesi gerekmektedir. Bu iki yapının özellikle İS IV.-VI. yüzyılda manastırların en parlak zamanını yaşadığı dönemde (Koch 2007: 93) bir manastır kompleksi olarak inşa ve imar edildiği düşünülebilir. Kaldı ki Marmara kıyılarında kalıntılarının günümüze ulaşmadığı bazı manastırların varlığının bilindiği belirtilmiştir (Eyice 2000: 588). Genellikle manastırların hac merkezlerinin olduğu alanlarda inşa edildikleri ve bu manastırların ziyaretçilere hizmet sağladıkları belirtilmiştir. Aynı zamanda bu merkezlerde birden çok kilisenin olabileceği ve su ihtiyacının karşılandığı sarnıçların varlığı da bilinmektedir (Koch 2007: 96). Bathonea Antik Liman Yerleşimi'nde İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlenen büyük bir sarnıcın varlığı ve bu sarnıçtan bazilikal planlı yapı ile döşemelerin yer aldığı martyriona temiz belki de kutsal sayılabilecek suyun kanallar yoluyla ulaştığını yine içine kutsal suyun ve hacı yağının konulduğu unguentariumların da bu yapılarda çokça ele geçtiğini belirtmek gerekir (Aydıngün 2017a: 72).

Erken Hristiyanlık Dönemi'nde, bazilikal kiliseler ile din şehidi olan martyrlere için kahramanlık kültürünü yansıtan anıtsal mezar mimarisi ile taçlandırılan merkezi planlı dairesel, sekizgen, haç ve kare planlı martyrionlar birlikte görülmektedir. Konstantinopolis'te ve birçok farklı bölgede bazilikal kiliseler ile martyrionlar işlevlerine göre birbirinden ayrı kendilerine özgü biçimlerde, farklı mimari düzenlerde, bir kompleks yapı düzenini sağlayacak şekilde inşa edilmişlerdir (Grabar 1949: 96-97). Filistin'deki Doğu Kilisesi yakınındaki martyrion, Antakya'daki Aziz Babylas Martyrion'u, Salamis/Constantia'daki Aziz Thomas Martyrion'u, Hierapolis'te bulunan martyrion, Seleukia Pieria'daki martyrion, Kalkedon'daki Azize Eupheima Kilisesi yakınındaki martyrion, Karaman Binbir Kilise yapısının yakınındaki martyrion, Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi yakınındaki martyrion ve Konstantinopolis'te bulunan martyrionlar bu duruma örnek gösterilmektedir (Bilir 2020: 630-631). Bu inşa ve düşünce sisteminin, Bathonea'daki bu yapılarda da benzerlikler gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Buradan hareketle bu iki yapıyı birlikte ele aldıktan sonra martyrion olduğu düşünülen opus sectile döşemeye sahip yapıya odaklanıldığında; yapının ortaya çıkartılmakta olan planında martyrion mimarisine uygun, ancak kendine özgü merkezi planlı içte sekizgen dışta kare formda bir mimariye sahip olduğu görülmektedir. Yine özel bir formu olan ve planının içte sekizgen dışta kare formda olan Hierapolis'teki Aziz Philippos Martyrionu (İS IV. yüzyılın ikinci yarısı) (Koch 2007: 49 res. 25) Bathonea'daki martyrionun planıyla benzerlik taşımaktadır.

Bathonea'daki martyrionun duvarlarının freskoyla süslendiğinin anlaşılmasıyla, Konstantinopolis'teki duvarları fresko süslü Hagia Euphemia Martyrionu'nun (Eyice 2000: 581) benzerlik gösterdiği yorumlanabilir. Kaldı ki bu dönemde (IV.-VI.) martyrionların iç mekânlarının son derece süslü ve özenli oldukları belirtilmektedir (Grabar 1949: 100). Yine yapının opus sectile döşemelere sahip olması, kubbe, kemer, tonoz veya duvarlarının bir kısmının altın yaldızlı mozaiklerle bezeli olduğunun anlaşılması, aynı zamanda döşemeye uygun ölçülerde olmayan mermer parçaların Ayasofya'da olduğu gibi duvar kaplamalarında kullanılmış olduğunun anlaşılması martyrionların özenli iç mekân düzenleme sistemiyle benzerlik göstermektedir. Yapının batısında kapı-geçit özelliği gösteren giriş-çıkışın ayrı ve geniş olduğu bir alanın varlığı, muhtemelen martyriona yapılan ziyaretlerin sıklığı veya kalabalığı için bir kolaylık sağlamaktadır. Yapının işlevi ile ilgili yapılan tüm bu değerlendirmeler şuan ki bulgular ışığında yorumlanmıştır.

Martyrion yapısının birçok yönden değerlendirilmesinden sonra opus sectile döşemesinin genel özelliklerine bakıldığında, döşemenin geometrik bir tipte yapıldığını yinelemek gerekmektedir. Döşemenin güney ve doğu kesimleri korunamamıştır. Korunan kesimlerde düzenlenmiş kompozisyonlardaki motif tipleri başlıklar altında makalede anlatılmıştır. Bunlar arasında III. tipteki motiflerin (çapraz altıgenler) korunmuş iki ayrı panoda düzenlendiği görülmüştür. Yine I. tipteki motifler (eşkenar dörtgenler) iki farklı panoda düzenlendiği görülmekte olsa da bu panolar çok az korunabilmiştir. II. tip motiflerin (kesişen sekizgenler) I. ve III. tipteki motiflerin arasındaki panoda, IV. tipteki motiflerin (bitişik sekizgenler) de iki ayrı panoda yer alan III. tip motiflerin arasında düzenlendikleri görülmüştür.

I. tip motiflerin kullanıldığı panolarda eşkenar dörtgen kompozisyonlar düzenlenmiştir. Bu kompozisyonların çok azı korunmuş durumdadır. Kompozisyonda dörtgen parçaları oluşturan karolar baklava dilimi alacak şekilde düzenlenmişlerdir. Üst panodaki kompozisyon sınırları içerisinde tek sırada

muhtemelen altı veya yedi karonun olduğu düşünülmektedir. Karoların etrafına daha küçük üçgen parçaların yerleştirilmesiyle devam eden bir kompozisyonun oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Tek bir sırası hariç neredeyse tamamen tahrip olan kompozisyonun devamında karoların yatay ve dikey yönlü sıralı bir düzende gittiği düşünülmektedir. Orta panodaki kompozisyonun daha küçük karolarla dairesel bir biçimde döndüğü anlaşılmakta ancak kompozisyonun ne kadar döndüğü ve merkeze doğru tekrar edip etmediği döşemenin aldığı tahribat sonucunda bilinmemektedir.

II. tip motiflerin kullanıldığı panoda kesişen sekizgen kompozisyonları düzenlenmiştir. Panonun orta kısmını kaplayan büyük mermer plakanın etrafına IV. motif tipindeki kompozisyonda olduğu gibi motifler ikili bir sistemle düzenlenmiştir. Yayvan altıgen parçaların kısa kenarları birleştirilmiş ve bir sekizgen oluşturulmuştur. Bu şekilde boşta kalan sekizgenin ortasının baklava dilimi veren karonun yerleştirilmesi uygun hale getirilmiştir. Sekizgeni oluşturan her bir altıgenin yanındaki sekizgenleri de oluşturmasıyla bunların çapraz bir şekilde düzenlenmesini sağlamıştır.

III. tip motiflerin kullanıldığı panolarda altıgen parçaların kenar uçlarının çapraz bir şekilde birbirleriyle düzenlenmesi ve boşta kalan kenar uzunluklarına da altıgenlerden küçük üçgen parçaların yerleştirilmesiyle Davut Yıldızı kompozisyonu düzenlenmiştir.

IV. tip motiflerin kullanıldığı panolarda düzgün sekizgenler kompozisyonu düzenlenmiştir. Aynı II. tipin düzenlendiği panoda olduğu gibi bu panoda da orta kısmı büyük mermer plaka kaplamaktadır. Yine etrafına ikili bir sistemle sekizgenler yerleştirilmiştir. Bu şekilde dört sekizgenin boşta kalan ara kısma sekizgenlerden küçük baklava dilimi şeklinde karolar yerleştirilmiştir.

Döşemedeki II. ve IV. tipteki motiflerin düzenlendiği panoların büyük kısmını kapsayan mermer plakalar ve bu panolara karşılık gelen panolarda da -korunamamış olsalar da- büyük mermer plakanın ve çevresinin ikili bir motif tipiyle düzenlenebileceği düşünüldüğünde döşemenin bir yunan haçı formunda düzenlenmiş olabileceği de değerlendirilebilir. Döşemenin merkezinde olabileceği düşünülen Omphalion'un orta kısmının, büyük yuvarlak bir mermer levha ile ya da geometrik desenin daha küçük parçalarının devamı biçiminde düzenlenmiş olabileceği düşünülmektedir.

Döşemedeki parçaların renk düzeni ve parçaları ile tür ve kökenleri incelendiğinde;

Eşkenar dörtgenler (I. tip) kompozisyonundaki karolar sade bir renk düzeninde (gri/beyaz) yer almaktadır. Yine üçgen parçalarda da bu renk düzeni gözlemlense de bazı üçgenler renkli parçalardan seçilmişlerdir.

Kesişen sekizgen (II. tip) kompozisyonundaki sekizgeni oluşturan tüm altıgenler sade bir renk düzeninde (gri/beyaz) yer almaktadır. Sekizgenlerin içine yerleştirilen karolar ve boşluklardaki üçgen parçalar damarlı formda, sarı, kırmızı, yeşil renklindedir. Özellikle koyu yeşil ve bordoya kaçan parçalarla renk kontrastının sağlandığı yorumlanabilir.

Davut Yıldızı (III. tip) kompozisyonundaki altıgen parçalar II. tipteki yayvan altıgenlere oranla daha renklilerdir. Özellikle sarı renkli parçaların kullanılması kompozisyonda canlılığı ve parlaklığı arttırmıştır. Üçgen parçaların sarı, kırmızı/ bordo, yeşil/koyu yeşil gibi çok renkli düzenlemesinin döşemenin en dikkat çekici kompozisyonu olduğu söylenebilir.

Bitişik Sekizgen (IV. tip) kompozisyonundaki sekizgen parçalar da yine sade

bir renk düzeninde (gri/beyaz) yer almış, daha küçük karolar ve üçgenler ise çoğunlukta koyu tonlardan (bordo, koyu yeşil) seçilerek bir renk kontrastının yakalandığı söylenebilir.

Döşemede, mermer ve porfir gibi doğal taş parçaların kullanıldığı anlaşılmıştır. Bordürler, büyük mermer plakalar, altıgen, sekizgen ve büyük karo parçaların İS II.-VI. yüzyıllarda Konstantinopolis'in imarında yoğun olarak kullanılan Marmara Adası (Prokonnesos) mermerlerinden (gri/beyaz) (Beykan 2004:12) oldukları anlaşılmıştır. Daha çok küçük karo ve üçgen parçalarda kullanılan sarı mermerler (giallo antico) Tunus'taki, serpantin breşi (verde antico) - yeşil andezit porfir (porfido verde antico) Yunanistan'daki, bordoya kaçan kırmızı porfir (porfido rosso antico) Mısır'daki, mor damarlı Menekşe Mermeri (Dokimeion) Afyon'daki, kırmızı beyaz parçalı İsas Mermeri (Carium) Muğla'daki ocaklarda üretilen doğal taş türlerindedir. Döşemede, dünyanın birçok noktasında üretim yapan taş ocaklarından çıkan doğal taş parçalarının kullanıldığı anlaşılmıştır.

Döşemede düzenlenen geometrik motif ve kompozisyonun İS IV.-VI. yüzyıllardaki benzer örnekleri farklı arkeolojik alanlarda tespit edilmiş ve makalede belirtilmiştir. Farklı arkeolojik alanlarda belirtilen benzer motif ve kompozisyonlara bakılması döşemenin tarihlendirmesi açısından da başka bir yönden yardımcı olacaktır. Yapının bir kutsal yapı olduğunu düşünürsek farklı kutsal yapılardaki benzer döşemelere bakıldığında;

Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi, Laodikeia Merkez Kilisesi ve Vaftizhanesi, Aphrodisias Bazilikası, Stratonikeia Gymnasion Propylon Kilisesi, Letoon'da bulunan bazilika, Olympos Piskoposluk Kilisesi, Mersin Olba Manastırı Kuzey Kilisesi, Korykos Katedrali ve Manastır Kilisesi, Kelenderis'te bulunan bazilika, Kıbrıs Aziz Philon, Trias ve Soli Bazilikaları, Suriye St. Simeon Stylites Kilisesi kutsal yapılarında opus sectile döşemeler İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Döşemelerdeki geometrik motif tipleri ve geometrik kompozisyonların düzenlenme şekilleri Bathonea'daki opus sectile döşemeyle benzerlikler göstermektedir.

Yine Sardes Hamam-Gymnasium Kompleksi, Sagalassos Antik Kenti'ndeki Frigidarium-1 yapısı, Perge'de bulunan Güney Hamam, Mersin Tarsus Hamamı, Elaiussa Sebaste'deki Hamam A yapısı, Kıbrıs Camponepetra Bazilikası ve Salamis Hamam yapıları gibi sosyal yapıların İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlendirilen opus sectile döşemelerdeki motif tipleri ve şablonları da Bathonea'daki opus sectile döşemeyle benzerlikler göstermektedir.

Bathonea'daki Aziz Theore Theron'a ait olduğu sanılan martyrionun opus sectile döşemesiyle, yukarıda belirtilen farklı bölgelerde yer alan ve farklı işlevlerde olan merkezlerin, Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenen opus sectile döşemelerinde belirgin benzerlikler bulunmaktadır. Bu dönemde motiflerin araları geniş bantlarla ayrılmış panolara yerleştirildikleri görülmektedir. Buradaki döşemede de böyle bir karakteristik özellik izlenmektedir. Döşemede dört motif tipinin aynı anda düzenlendiği makalede belirtilen dini ve sosyal merkezlerdeki döşemelerde tespit edilememiştir. Yine farklı merkezlerde yer alan döşemelerdeki motiflerin bazı tipleri bu döşemede ya yoktur ya da tahrip olmuş kısımlarda düzenlenmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde bantlarla ayrılmış panolarda daha çok üçgen, dörtgen, altıgen ve sekizgen gibi geometrik parçalarla birbirine benzer geometrik şemaların oluşturulması Bathonea'daki opus sectile döşemede de benzerlik göstermektedir.

Erken Hristiyanlık Dönemi'ndeki farklı arkeolojik alanlardaki İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlenen opus sectile döşemelerde motif tiplerinin, şablonların,

kompozisyonların ve geometrik parçaların kullanımının Bathonea'daki martyrion yapısının zeminini süsleyen opus sectile döşemede de görüldüğü anlaşılmıştır. Erken Hristiyanlık Dönemi stilistik ve süsleme özelliklerini barındıran Bathonea Antik Liman Yerleşimi'ndeki martyrion yapısının zeminini süsleyen opus sectile döşemenin; yapıda ele geçen damgalı tuğlaları (Sayar 2015: 187-194; Kachynska - Sus 2022: 69-70) ve diğer küçük buluntuları da dikkate alınarak tarafımızca İS IV.-VI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Yapının büyük bir depremle VI. yüzyıl ortasında yıkılmasına (Barış et al. 2021: 386-396) rağmen birkaç yüzyıl daha Konstantinopolis halkı tarafından ziyarete devam edildiği Komnena'nın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

Kaynaklar – Bibliography

- Adıbelli 2020 I. Adıbelli, "Tarsus Roma Hamamı Geç Antik Opus Sectile Döşemesi", JMR 13, 51-71.
- Akat 2009 Y. Akat, İstanbul, İstanbul.
- Altuğ 2017 K. Altuğ, "Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazıları Büyük Sarnıç", Ş. Aydıngün (ed.), İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea), İstanbul, 181-192.
- Angı 2015 S. Angı, "Ayasofya'nın Yapımında Kullanılan Doğal Taşlar ve Günümüzdeki Korunmuşluk Durumları", Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi 14, 43-57.
- Aydıngün et al. 2011 Ş. Aydıngün - H. Aydıngün - H. Öniz, "Küçükçekmece Lake Basin Antique Harbors", S. Ladstätter (ed.), Byzas 19: Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean, İstanbul, 437-444.
- Aydıngün 2017a Ş. Aydıngün, "Bathonea İsmi Üzerine Veriler ve Yorumlar", Ş. Aydıngün (ed.), İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea), İstanbul, 69-75.
- Aydıngün 2017b Ş. Aydıngün, "Nehir-Göl-Deniz Birleşiminde Bir Kazı Yeri (İlk Beş Yıllık Çalışma)", Ş. Aydıngün (ed.), İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea), İstanbul, 1-13.
- Barış et al. 2021 Ş. Barış - Ş. Aydıngün - H. Kaya - C. Gazioğlu, "Archeological Traces of Sixth Century Earthquakes in İstanbul Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea) Excavations", IJEGO 8, 386-396.
- Beykan 2004 M. Beykan, Prokonnesos'da Bulunan İon Sütun Başlıkları Yerel Mermer Ocaklarında Biçimlendirilmesi ve İhracatı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bilir 2020 G. Bilir, "Anıtsal Yapılardaki Mezar Anlayışı: Heroondan Martyrium", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 21, 607-649.
- Coşkun 2004 A. Coşkun, Salamis Antik Kenti Roma Hamamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çelik - Sert 2021 M. Çelik - M. Sert, "Afyon Menekşe Mermerinin (İscehisar-Afyonkarahisar) Roma Döneminden Günümüze Önemi, Karakterizasyonu, Tuz Kristalleşmesi ve Donma-Çözülme Testleriyle Dayanıklılığının Değerlendirilmesi", Politeknik Dergisi 3, 785-796.
- D'andria 2018 F. D'andria, "Hierapolis Alma Philippum: Havari'nin Kutsal Alanı'ndaki Yeni Kazılar, Araştırmalar ve Restorasyonlar", Anadolu 44, 83-156.
- D'andria 2020 F. D'andria, "Phrygia Hierapolis. Türkiye'de İtalyan Arkeoloji Araştırmalarının Altmış Yılı", Lycus Dergisi 1, 99-119.
- Duman 2019 B. Duman, "Tripolis 2017 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 40. KST 1, 325-344.
- Evcim - Öztaşkın 2019 S. Evcim - G. Öztaşkın, "Early Byzantine Churches In Olympos", Arkeoloji ve Sanat 161, 129-162.
- Eyice 1962 S. Eyice, "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", Vakıflar Dergisi 5, 135-148.
- Eyice 2000 S. Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", V. Ülkü (ed.), Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, 568-618.
- Ferrero 1993 D. Ferrero, "1991 Yılı Hierapolis Arkeoloji Kurulunun Çalışma Raporu", 14. KST 2, 315-324.
- Grabar 1949 A. Grabar, "Christian Architecture, East & West", Archaeology 2, 95-104.
- Herzfeld - Guyer 1930 E. Herzfeld - S. Guyer, Monumenta Asiae Minoris Antiquae: Vol II: Meriamlik und Korykos Zwei Christliche Ruinenstattendes Rauhen Kilikines, Manchester.

- İnan 1983 J. İnan, "Perge Kazısı 1981 Çalışmaları", TAD 46, 1-70.
- Kadioğlu 1997 M. Kadioğlu, "Ankyra-Ulus Opus Sectileleri", TAD 31, 351-382.
- Kadioğlu 2000 M. Kadioğlu, "Menderes Nysası Bouleuterion-Gerentikon'un Orkestra Opus Sectile Döşemesi", TAED 71, 9-16.
- Koch 2007 G. Koch, Erken Hristiyan Sanatı, A. Aydın (çev.), İstanbul.
- Komnena 1996 A. Komnena, Alexiad - Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi-Malazgirt'in Sonrası, B. Umar (çev.), İstanbul.
- Kudde - Ahunbay 2016 E. Kudde - Z. Ahunbay, "İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii-Studios Bazilikası Orta Bizans Dönemi Opus Sectile Döşemesinin Belgelenmesi ve Korunması İçin Öneriler", Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi 17, 36-61.
- Özyıldırım - Yeğin 2017 M. Özyıldırım - Y. Yeğin, "Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nden (Diakonikon) Bizans Dönemi Opus Sectile Taban Döşemesi", Seleucia 7, 47-68.
- Patacı 2012 S. Patacı, Paphlagonia Hadrianopolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Sabır 2004 S. Sabır, Kuzey Kıbrıs'taki Geç Roma-Erken Bizans Yer Mozaikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Sayar 2015 M. Sayar, "Ziegelstempel von den Ausgrabungen am Nordwestufer des Lagunensees Küçükçekmece", A. Rhoby (ed.), Inscriptions in Byzantium and Beyond: Methods - Projects - Case Studies 1, 187-194.
- Sazak - Bektaş 2022 B. Sazak - A. Bektaş, "Bathonea Kazıları Geç Antik Orta Çağ Mezarları", Ü. Kara - H. Aydıngün (eds.), Uluslararası Avcılar Kent ve Tarih Sempozyumu, İstanbul, 195-212.
- Sertel 2017 S. Sertel, Olympos Piskoposluk Kilisesi ve Vaftizhanesi Liturjik Taş Eserleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Şener - Şahin 2013 S. Şener - D. Şahin, "Bursa Orhangazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi, Mevcut Koruma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler", JMR 6, 45-57.
- Şener 2020 K. Şener, Smintheion Mozaikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Şimşek 2012 C. Şimşek, "2010 Yılı Laodikeia Kazıları", 32. KST 3, 569-601.
- Şimşek - Bayram 2014 C. Şimşek - F. Bayram, "Merkezi Kilise ve Çevresindeki Yapı Kalıntıları" C. Şimşek (ed.), 10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), İstanbul, 284-301.
- Trifonova 2010 A. Trifonova, "The Iconographical Type of Saints Theodore Teron and Theodore Stratelates Facing Each Other and Its Diffusion During the Byzantine and Post-Byzantine Period", ZOGRAF 34, 53-64.
- Yağcı 2007 R. Yağcı, "Soli/Pompeipolis 2005 Yılı Kazıları", 28. KST 2, 175-184.
- Yaşar - Söğüt 2019 A. Yaşar - B. Söğüt, "Stratonikeia Gymnasion Propylon Kilisesi Opus Sectile Zemin Döşemesindeki Bozulmalar ve Malzeme Özellikleri", A. Erön - E. Erdan (eds.), Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, Ankara, 49-64.
- Yegül 1986 F. Yegül, The Bath-Gymnasium Complex At Sardis, Londra.
- Waelkens 2008 M. Waelkens, Sagalassos-Jaarboek 2008: Het Kristallen Jubileum van Twintig Jaar Opgravingen, Leuven.
- Zoroğlu et al. 2004 L. Zoroğlu - A. Ross - M. Tekocak - V. Evrin, "Kelenderis 2002 Yılı Raporu", 25. KST 2, 451-466.

